

Akademicky vzdělaní lékaři 16. a 17. století v písemných sporech a polemikách

2. část*

Zdeněk Žalud

Academically educated Physicians in written Disputes and Polemics of 16th and 17th Centur – part two: The study which deals with polemical content of the published texts of Czech academically educated doctors is based on the analysis of the three writings of Tadeáš Hájek of Hájek *Actio medica* and *Antifanchelius...contra Philippi Fanchelii Responsum*, respectively *Responsum ad exegesin...* and of a trio of posthumously issued medical case studies (*consilia medica*) of Jan Marek Marci of Kronland. The writings of the first author comment on the unsuccessful treatment of a noble child patient, in which another doctor, Filip Fauchelius, fatally interfered with Hájek, using his iatrochemical drugs. Hájek critically evaluated the activities of his competitor, tried to defend his personal prestige and enforce the regulation of medical practice, so that there would be no further deaths of patients due to improper treatment. Marci's councils have a significantly less polemical charge. The Czech doctor used them, among other things, for a psychological view of erectile dysfunction. Marci unacknowledgedly connects the interpretation of this particular case with his theory of perception, which he presented in his work *Liturgia mentis*. The study also seeks to explain why this *consilia* was not published during Marci's lifetime.

Keywords: medical controversy – Tadeáš Hájek (Thaddeas Hajek) – medical liability – regulation of medical practice – Jan Marek Marci – medical case studies (*consilia medica*) – theory of perception

Úvod

Již první část studie představila spory mezi lékaři jako jev doprovázející neúspěšnou lékařskou praxi. Smrt krále Štěpána Báthoryho (1533–1585) či císaře a krále Maxmiliána II. (1527–1576) vrhala temný stín na všechny lékaře a léčitele, kteří se panovníky pokoušeli uzdravit. Raně novověká medicína byla otevřená novým léčivům a různým metodám, které u některých lékařů nacházely příznivé přijetí,

* Tato studie vznikla za finanční podpory ministerstva kultury v rámci institucionálního financování programu Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Husitské muzeum v Táboře (DKRVO, MK000072486).

u jiných odsouzení. Typickým příkladem druhé půle 16. století je Paracelsovo lékařství, u nějž se předpokládala tajemná síla (proto Paracelsus nazýval své léky „arcaná“) astrální povahy, která sestoupila do medikamentu. Rozvinutím laboratorní, alchymické práce byla zahájena produkce celé řady chymiatrických (iatrochymických) léčiv, která si nárokovala mimořádnou účinnost. Zájemci o tehdy módní chymiatrickou medicínu měli zhruba dvě možnosti: buď přijali Paracelsovo učení se všemi jeho mysticko-teologickými souvislostmi a jako on odmítli tradiční hippokratovsko-galénovskou medicínu, nebo se snažili z obou koncepcí převzít to, co považovali za pozitivní.¹ V takovém praktickém duchu k paracelsové medicíně přistupoval i Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600), který se v 80. a 90. letech 16. století v Praze stýkal s alchymisty a paracelsiány. Vedle proslulých Angličanů Johna Dee a Edwarda Kellyho to byli zejména Francouzi Bernard Gilles Penot a Nicolas Barnaud. Jak dokládá Ivo Purš na základě dopisu Tychona Brahe z 20. 4. 1593, s rostoucím věkem v Hájkovi sílila skepse vůči chymii. Brahe jej ostatně pokládá za úspěšného znalce galénovské i paracelsové medicíny.² Není tedy divu, že Tadeáše Hájka dráždilo zneužívání paracelsovských léků nebo i předstírání jejich řádné výroby a aplikace. Hájkova konfrontace s lékařem užívajícím údajně paracelsovskou medicínu by nemusela přejít do písemného sporu s prvky agresivní kritiky, kdyby nedošlo k úmrtí urozené pacientky, původně svěřené do péče pražského lékaře. Publikováním svých spisů *Actio medica* a *Antifanchelius* však Tadeáš Hájek vedle porážky protivníka sledoval i další cíle. I proto si tato polemika zaslouží zevrubnou analýzu.³

¹ Třetí plochy mezi tradiční hippokratovsko-galénovskou medicínou, paracelsovskou medicínou a chymiatrií naposledy podrobně popsal Michael Stolberg, *Gelehrte Medizin und ärztlicher Alltag in der Renaissance*, De Gruyter: Oldenburg 2021, s. 354–367.

² O Hájkově vztahu k alchymii a paracelsové medicíně naposledy pojednal Ivo Purš, „Tadeáš Hájek z Hájku a jeho alchymický okruh“, in: I. Purš – V. Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Artefactum: Praha 2011, s. 443–457.

³ Osudy obou lékařů léčících Štěpána Báthoryho se protály s osudy Tadeáše Hájka z Hájku: Simone Simoni se podílel jako kolega dr. Fauchelia na jeho léčbě Alžběty ze Žerotína; Nicolu Bucellu písemně kontaktoval Andreas Dudith (před 10. srpnem 1582), aby od něj zjistil, zda by na polském královském dvoře nemohl být přijat Tadeáš Hájek jako lékař Štěpána Báthoryho. Tato možnost se tehdy Hájkovi přímo nabízela, on se však přestěhovat do Polska odmítl. Srov. Josef Smolka, „Hájkův přítel a korespondent Andreas Dudith (1533–1589)“, in: P. Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku. K 400. výročí úmrtí*, Společnost pro dějiny věd a techniky: Praha 2000, s. 158.

Actio medica Tadeáše Hájka – mezi pomstou a reformním programem

Spor Tadeáše Hájka z Hájků s dr. Filipem Faucheliem (Fancheliem), který vyvřel na povrch Hájkovým vydáním spisu *Actio medica*, měl svou prehistorii, která se týká kontaktů obou lékařů od 80. let 16. století. Belgický lékař urozeného původu Filip Fauchelius de Paux (nebo von Baucz) se narodil někdy v letech 1540–1550 otci Leonardovi a studoval dle svých slov na univerzitě v Lovani. Lékařskou praxi provozoval v Rakousku, na Moravě a kromě Čech – kde pobýval v Litoměřicích a v Lokti⁴ – snad i v Polsku. Kolem roku 1580 se usadil v Českých Budějovicích jako nástupce městského lékaře Matouše Cerva, který se odstěhoval do Žatce. Již roku 1584 byl dobře etablován v české urozené společnosti, jak ukazuje zpráva o sňatku jeho dcery Zuzany s nejvyšším zemským prubířem v Čechách Pavlem Griemüllerem z Třebska. Doktorův druhý sňatek s Kateřinou, rozenou Rabenhauptovou ze Suché, zprostředkoval Jiří Vratislav z Mitrovic, regent pana Adama z Hradce, jež Fauchelius jezdil léčit na Hlubokou, do Prahy a do Jindřichova Hradce v letech 1582–1591.⁵ Adam II. z Hradce, jenž se v mládí nakazil syfilidou a od roku 1585 ochrnl na nohy, byl na svých sídlech navštěvován i mnoha jinými lékaři (např. výše zmíněným Simone Simonim), kteří si za léčení nejvyššího kancléře a později i nejvyššího pana purkrabího nechávali dobře platit. Není divu, že v letech 1585–1590 do Jindřichova Hradce zajížděl i Tadeáš Hájek z Hájků. Oba lékaři se také potkali na svatbě Adamova epileptického syna Jáchyma Ondřeje z Hradce v únoru 1598 na Hluboké, kde je Fauchelius v zápisu hlubockého obročního uveden jako lékař Petra Voka z Rožmberka. Téhož roku v červnu vystupuje Tadeáš Hájek jako věřitel Jáchymovy matky Kateřiny z Montfortu, která se potýká s dluhy po zesnulém Adamovi. Lékař jejím jménem vyplácí u pražské židovské rodiny Munckových zastavené rodinné klenoty ve výši 4267 kop míšeňských grošů.⁶ Hájek tedy o Faucheliově činnosti v Čechách věděl mnohé, mimo jiné i to, že Belgičan se ucházel o úřad zemského lékaře v Čechách.⁷

⁴ J. K. W. Möhsen, *Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften in der Mark Brandenburg: Von den ältesten Zeiten an bis zu Ende des sechszehnten Jahrhunderts*, G. J. Decker: Berlin – Leipzig 1783, s. 90.

⁵ K. Pletzer, „Belgický lékař dr. Filip Fauchelius v Českých Budějovicích“, *Jihočeský sborník historický* 40, 1971, s. 205–208.

⁶ F. Teplý, „O starých lékařích v Jindřichově Hradci“, *Ohlas od Nežárky* 13. října 1922, č. 41, s. 2.

⁷ *ACTIO MEDICA Thaddaei ab Hayck Adversus PHILIPPUM FANCHELIUM BELGAM, INCOLAM BUDVICENSEM, Medicastrum et Pseudoparacelsistam. CUIUS*

Vraťme se nyní na počátek kontroverze, detailně doložené dvěma Hájkovými a jedním Faucheliovým textem.⁸ Roku 1594 onemocněla kožní chorobou po celém těle šestiletá Alžběta, dcera pana Kašpara Melichara ze Žerotína na Novém Dvoře. Žerotín po prvních pokusech o léčbu přivezl svou dcerku do Prahy a zde se o výběru lékaře radil s Kateřinou Hradeckou z Montfortu. Oba aristokraté se obrátili na Tadeáše Hájka z Hájku, který – jak píše ve své *Actio medica* – se léčení ujal, maje již za sebou zkušenost s kožními chorobami od dvora polské královny Kateřiny.⁹ Pražský doktor zavedl léky k vnitřnímu i vnějšímu užití tak mírné, aby dívku jejího věku nepoškozovaly, v souladu s humorální teorií, jejíž terminologii při výkladu nemoci užívá. Hájek pokládal svou léčbu bez užití iatrochemických léků za úspěšnou, jelikož prý směřovala ke kořenům oné choroby.¹⁰ Někdy na podzim téhož roku, když se Tadeáš Hájek od pacientky na dva či tři dny vzdálil, se do léčby bez Hájкова vědomí vetřel dr. Fauchelius a Alžbětiným rodičům údajně předvedl ukázkou svého nového léku (tzv. korálové tinktury) i to, jak bude léčba mimořádně snadná.

Pro Tadeáše Hájka to byl nekalý konkurenční zásah, jímž se Fauchelius pokusil fatálně poškodit jeho autoritu a prestiž.¹¹ Proto vypočítává vše, co by měl

*ACTIONIS PRAECIPUA capita versa pagella annotantur. AD PERILLUSTRES, MAGNIFICOS Generosos & Strenuos Dominos, Dominos Proceres & Supremos Officiales Regni Bohemiae, Dominos & Patronos meos benignissimos. AMBERGAE Ex Officina Michaëlis Forsteri Anno M.D.XCVI [citováno dále jako *Actio medica*], s. 22 ... mihi dedecus & ignomiam, sibi vero honorem, decus, & lucrum, adeoque aditum ad munus ordinarii Medici hujus Regni capessendum, quod jam ante sollicite praensabat, [sc. Fauchelius] pararet. Quid Vetter uvádí, že roku 1593 byl Tadeáš Hájek jmenován zemským fyzikem Království českého, což ovšem zpochybňuje Josef Smolka, jemuž se toto jmenování nepodařilo potvrdit v pramenech. Srov. J. Smolka, „Postavení Tadeáše Hájka jako lékaře na císařském dvoře“, *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 48/2, 2008, s. 30, pozn. 123.*

⁸ První invektivu sepsal Tadeáš Hájek (*ACTIO MEDICA*... citovaná výše v pozn. 36), na ni odpověděl Fauchelius (*RESPONSUM AD EXEGESIN curationis...*) a poslední text sepsal Hájek (*Antifanchelius*), který všechny tři texty nechal společně vytisknout spolu s dedikací a se svými doplňky.

⁹ *Actio medica* a na něj navazující polemické spisy jako pramen pro poznání léčebných metod a polemických schopností Tadeáše Hájka poprvé představila Bohdana Buršíková, „Actio medica“ aneb profesní spor Tadeáše Hájka z Hájku“, in: P. Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku. K 400. výročí úmrtí*, Společnost pro dějiny věd a techniky: Praha 2000, s. 117–124.

¹⁰ *Actio medica*, s. 21–22.

¹¹ Tamtéž, s. 22–23.

udělat lékař, přebírající léčbu po jiném lékaři. Hájek po svém návratu údajně viděl, jak dívka trpí a z těla jí crčí krev, jak ona i členové její domácnosti belgického lékaři nadávají a označují ho za kata, darebáka a vraha, i to, jak Fauchelius tvrdí, že „je třeba, aby veškeré to shnilé maso opadalo a dorostlo nové“.¹² I během útrap se prý dívka stále tázala, kde je onen její starý lékař (tj. Hájek), avšak po čtyřech či pěti dnech od zahájení Faucheliovy „léčby“ prý 2. listopadu 1594 skonala.

Podle pražského lékaře Belgičan podal Alžbětě k vnitřnímu i vnějšímu užití „smrtné léky“. Nejvíce ho pobouřila tekutina, kterou jeho konkurent natíral tělo nebohé dívky, a označuje ji za jed, jednu z tehdy užívaných chemikálií. Současně se cítil uražen tím, že se mu do jeho léčby vetřel mladší lékař, který zvolil naprosto odlišnou metodu léčení. Pražský lékař prý v přítomnosti dívčina otce počastoval Fauchelia nadávkami a prohlásil, že proti němu vznese Lékařskou žalobu (*Actio medica*).

Actio medica není jen popisem uvedeného případu, ale také manifestem proti podvodným lékařům, protože není určen žádnému soudnímu stolci, který v té době v Čechách fungoval. Je pravděpodobné, že šlo o veřejnosti určený spis, který obíhal mezi Hájkovými známými. Hájek v něm kombinuje obecně známé výtky vůči podvodným lékařům se svými vlastními zkušenostmi s léčiteli, což prokládá emfatickými nářky a plamennými výzvami k nápravě. Léčitelé si prý v Českém království zřídili Augiášův chlév svých nekalých a nebezpečných experimentů. Na vyčištění tohoto chléva by však prý ani Herkules nestačil, kromě přízně Štěstěny je k tomu zapotřebí odvážných a moudrých předních mužů i Boží pomoci. Hájek prý chápe, že zatím může toto bídné postavení svých bližních spíše jen s nadějí oplakávat nežli napravovat.¹³

Aby měli přední mužové českého království příklad, podle jakých pravidel mají být lékařské profese regulovány, uvádí Tadeáš Hájek statuta Norimberské městské rady týkající se léčby ve městě (v latinském a německém znění). Vzhledem k čilé obchodní a kulturní výměně mezi pražskými městy a Norimberkem je Hájkova volba tohoto příkladu pochopitelná. Není to však jediný důvod. Norimberský městský lékař Joachim Camerarius (1534–1598), podle některých

¹² Tamtéž, s. 24–25.

¹³ Tamtéž, s. 32. *Sed hoc Augiae stabulum ne Hercules quidem expurgaverit: nisi bona aliqua feliciorque, fortuna sapientibus atque cordatis principibus viris, quorum in republica autoritas, in universae humanae reipublicae beneficium, repurgare munus est: provide-reque ne quid ea, hac quoque in parte, detrimenti patiatur, nobis affulserit; aut potius, nisi DEUS pro sua erga homines benignitate, nobis hac in parte favere voluerit. Nobis interim miseram istam fratrum nostrorum aegrotantium conditionem deplorare cum spe magis licet, quam emendare.*

autorů dokonce učitel Tadeáše Hájka,¹⁴ již roku 1571 adresoval městské radě spisek „Stručná a uspořádaná úvaha za účelem zformování dobře stanovených pravidel ohledně lékařů a léčiv...“ (*Kurtzes und ordentliches bedencken welcher gestalt in einem wohlgeordneten Regiment, es mit den Artzten und Arzneien samt allen andern darzu notwendigen stuecken moecht geordnet und gehalten werden*). Camera-rius tím požádal norimberskou radu o zřízení *Collegium medicum* jako instituce, která by se s mandátem rady podílela na regulaci a reformě lékařské praxe ve městě.¹⁵ Vedle toho rozvíjel čilou korespondenci s akademicky vzdělanými lékaři, mezi něž, podle H. Saunders Murphy, Camerarius zahrnul mnohé lékaře orientované na botaniku a fytoterapii.¹⁶ K nim lze jistě počítat i Tadeáše Hájka, kterého však sama autorka ani databáze lékařské korespondence jako Camerariova korespondenta neuvádí.¹⁷ O jednání týkajícím se zřízení norimberského kolegia byl Hájek asi informován; bylo založeno až roku 1592 a v jeho čele stanuli lékaři Joachim Camerarius a Paul Weller.¹⁸ Téhož roku bylo městem zveřejněno první lékařské nařízení pod názvem *Gesetz, Ordnungen und Taxe*, z jehož 38 ustanovení Hájek cituje 1., 7., 8. a 9. zákon.¹⁹ Za norimberské právní normy Hájek ještě zařadil výsady a výhody, jimž se těšili řádní lékaři ze strany římských císařů (s odkazy na *Corpus iuris civilis*).²⁰

Vratme se však do Čech. Doktor Fauchellius si tak zdrcující kritiku nenechal líbit a ještě roku 1595 písemně odpověděl textem *RESPONSUM AD EXEGESIN*

¹⁴ Adrien Baillet, *Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs (nouvelle edition)*, Tome septieme: *Les Satyres Personnelles* (pozn. 10), s. 302–303: *Hagecius estoit de la bourgade de Hayck en Boheme: il fit ses meilleures études sous le celebre Joachim Camerarius, au moins se vantoit-il d'estre son disciple.*

¹⁵ H. S. Murphy, *Reforming Medicine in Sixteenth Century Nuremberg*, A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History in the Graduate Division of the University of California: Berkeley 2012, s. 1.

¹⁶ Tamtéž, s. 163.

¹⁷ Srov. databázi *Frühneuzeitliche Ärztebriefe des deutschsprachigen Raums (1500–1700)*; <https://www.medizingeschichte.uni-wuerzburg.de/akademie/> [1. 6. 2020].

¹⁸ H. S. Murphy, *Reforming Medicine*, s. 216.

¹⁹ *Gesetz, Ordnung und Tax, Von einem E.(rbaren) Rath der Statt Nürmberg, dem Collegio Medico, den Apothekern, und andern angehörigen daselbsten, gegeben.* Nürnberg: Christoph Lochner vnd Johann Hofmann 1592. Text je dostupný z: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ184788501 [1. 6. 2020].

²⁰ *Actio medica*, s. 43–44.

*curationis foedae scabiei in filiola sexeni Illustris & Generosi Baronis, Domini Zerotiniij &c. Simul etiam ad iniustam querelam Thaddaei ab Hayck Medicinam profitentis.*²¹ Hájek, který tento text svého protivníka připojil ke své *Actio medica* a vydal spolu s ní, ovšem tento dlouhý název zkrátil, a hlavně svého oponenta opět označuje za Fanchelia. Těžko dnes rozhodnout, proč na této drobné úpravě jména pražský lékař trval – každopádně se nejednalo o tiskovou chybu.

Belgický lékař odpovídá vcelku klidným a věcným stylem, převážně *ad rem*. Hájí svou korálovou tinkturu tím, že ji s úspěchem užíval u jiných šlechtických pacientů, hájí svůj doktorský diplom z univerzity v Lovani, který ukazoval na své svatbě v Čechách před několika roky svatebčanům, mj. i patnácti přítomným šlechticům.²² Popírá, že by se podloudně vetřel do Hájkovy léčby, poněvadž o Faucheliově léčení prý od počátku věděl otec pacientky, nejvyšší pražský purkrabí, jeho manželka a mnozí další. Fauchelius uvádí přesná data, od kdy podával své léky, a dokazuje, že tekutina, kterou se potírala pleť malé Alžběty, jí pokožku nedráždila. Léčba údajně úspěšně pokračovala do 29. 10., kdy nastalo zatmění.²³ Až tehdy se u dívky zhoršilo již dříve se vyskytující obtížné dýchání, opuchla jí tvář a postihl ji katar, který ji 2. listopadu zadusil.²⁴

Najdeme zde však i kritiku *ad personam*: Tadeáše Hájka prý nevede ani tak touha po pravdě, jako spíš nenávist, což bývá neřest, s kterou se zejména starci často potýkají. Fauchelius pražskému lékaři slibuje, že pokud Hájek opravdu neprokáže jeho zavinění smrti, pak si odpyká za svůj hanopis trest.²⁵

Odpověď Tadeáše Hájka vyšla v Ambergu roku 1596 pod názvem *Antifancheliius... contra Philippi Fanchelii Responsum ineptissimum de crudeli medicatione...* a stala se posledním písemným vyjádřením aktérů sporu. Pražský lékař zpočátku tajemně naznačuje, že Fauchelioví někdo při formulování odpovědi pomohl (*Quo enim opitulo... usus sit, non me latet.*).²⁶ Zdá se, že Hájek řadu argumentů již vypotřeboval ve své *Actio medica*, a proto se rozhodl zaútočit na formální stránku Faucheliova *Responsum*. Belgickému lékaři vytýká barbarské, gramaticky nesprávné vyjadřování a vyzývá, aby mu za tyto triviální chyby natloukli jeho

²¹ Místo vydání není uvedeno.

²² *Actio medica*, s. 47–49.

²³ Podle astrologicko-medicínských představ a s ohledem na humorální patologii měly fáze Měsíce, a zejména zatmění Měsíce či Slunce vliv na průběh nemocí, zejména akutních.

²⁴ Tamtéž, s. 50–51.

²⁵ Tamtéž, s. 52.

²⁶ Tamtéž, s. 54.

nejmenovaní asistenti, kteří mu při psaní pomáhali.²⁷ Hájek se více věnuje posměškům na účet Faucheliovy zamlklosti a přerušované mluvy²⁸ než logice léčení, a proto se spíše mimochodem dozvídáme, že Fanchelius slíbil vyléčení malé Alžběty do 14 dnů a že do léčby jako svého kolegu (s vědomím Kateřiny Hradecké z Montfortu) zapojil pana Simonia – což mohl být již výše zmíněný Simone Simoni z italské Luccy –, aby prý mohl krýt svoji pochybnou léčbu i jeho autoritou.²⁹ Zatímco o iniciativě Kateřiny Hradecké ohledně výměny lékaře v Hájkově nepřítomnosti se dozvídáme z Faucheliova *Responsum*, o Simoniově přítomnosti a jeho podílu na léčení se Fauchelius písemně nezminil.

Hájek trvá na hlavních bodech své předchozí žaloby, např. na tom, že Kašpar ze Žerotína sice v přítomnosti Kateřiny Hradecké s Faucheliem o dívčině nemo-ci rozmlouval, ale to, že jemu jedinému výslovně světil Alžbětinu léčbu, je prý lež. Ohledně Kateřiny Hradecké pražský lékař tvrdí, že ona by nikdy nesouhlasila s Hájkovým vyloučením z léčby, vždyť se přece o její rodinu (totiž pány z Hradce) věrně staral. Když se prý k léčení dívky nabízel další lékař a Kateřina Hradecká s Hájkem probírala, zda by jej chtěl přijmout za kolegu, on se tomu prý nebránil.

²⁷ Tamtéž, s. 54–55: *Quid attulisti [sc. Fauchelius] ergo in tuo contra me responso? Orationis, nimirum, structuram infulsam, incultam barbaram, a praeceptis Grammatices alienam, quam etiam adolescentes in Scholis, rudimentis Grammatices initiati, aegerrime essent toleraturi: nec tot alapas Prisciano abs te inflictas, absque justa vindicta dimissuri. Acres sunt, profecto, & vegeti illi adolescentes. Rapiunt te in suas Scholas, prosternent in Scamnum, solvent caligas, nates denudabunt, easque egregie, scopis, virgisque betuleis, converrent, nec a se dimittent, nisi sponsione data, nihil deinceps te evulgaturum, donec praecepta Grammatices rectius didiceris.*

²⁸ Tamtéž, s. 56–57.

²⁹ Tamtéž, s. 59: *quod nimirum ambitiose, temerarie, & stolidè gloriatus sis [sc. Fauchelius], promiserisque certissimam puellulae intra dies 14. curationem: quod de me excludendo ab ea curatione, & surrogando D. Simonio tibi pro Collega tuae curationis cum Illustri Heroína dolose atque fraudulentè egisti. nimirum, ut si infeliciter tibi curatio caderet, haberes viri praestantis, & percelebris, veluti tegumen, sub quo te abderes, tuamque ignorantiam tegeres; denique socium haberes rei abs te male gestae, tuamque culpam elueres praesentia illius. Pobyt dr. Simone Simonioho na Moravě dokládá datace jeho polemiky s Nic. Bucellou Scopae, quibus verritur confutatio... , jejíž úvod Simoni napsal roku 1589 v Brně, zatímco jeho Appendix Scoparum, quae paulo ante in Nicolaum Bucellam... emissae sunt, vyšla roku 1590 v Olomouci. Tam zřejmě vstoupil do služeb olomouckého biskupa Jana Pavlovského, kde však pobýval krátce, snad jen do roku 1591, kdy se znovu objevil v Krakově. Vzhledem k nedostatku pramenů k jeho pobytům a aktivitám v letech 1591–1602 (v dubnu 1602 v Polsku umírá; srov. [www.treccani.it/enciclopedia/pietro-simone-simoni_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-simone-simoni_(Dizionario-Biografico)/)) není jeho účast na léčbě Alžběty ze Žerotína vyloučená.*

Očekával však, že se to stane řádným způsobem, a chtěl přivolat k poradě další řádné lékaře, před nimiž by onen muž vyložil diagnózu a navrhl léčbu malé pacientky.³⁰ Po odmítnutí tohoto nejmenovaného lékaře se prý do přízně Kateřiny Hradecké vetřel Fauchelius, který ji přesvědčil o zázračnosti svého léku jako zrádný had Evu v ráji.³¹ Pražský lékař vyvrací námitku, že léčbu malé Alžběty opustil, poukazem na komunikaci s panem ze Žerotína, který byl s Hájkem v kontaktu. Vysazení léků během Hájkovy nepřítomnosti mělo dle něj dobrý důvod, totiž tzv. *epicrasis*: postupné vyprazdňování a slábnutí škodlivých dráždivých tekutin a jejich nahrazování dobrými šťávami, které vznikaly z vhodné stravy.³²

Do výkladu vstupuje stále více léčebná diskuse. V ní Hájek srovnává své a Faucheliovy léky a terapeutické postupy, přičemž jako příčinu smrti uvádí jedovatou látku, kterou však ani on, ani jeho protivník nepojmenoval.³³ Zřejmě od zneužití

³⁰ *Actio medica*, s. 64–65.

³¹ Tamtéž, s. 66: *Abacto illo novitio Medico, & ardelione, tu Philippule [sc. Fauchelius] in ejus locum successisti: temeraria tua, impudentique audacia, me clam, insinuasti te Illustri Heroinae [sc. Kateřina Hradecká], ampulosis verbis citam & expeditam curationem eidem promittendo: Quae Heroina, ut est piissima, moribus placidissimis, ingenio miti, & perspicaci, assentit tibi veteratori, non secus ac olim Eva serpenti illi in Paradyso, persuadenti ea, quae intelligebat ipsi esse maxime exoptabilia. Sed tandem sero, cum maximo animi dolore, conovit, se abs te te, Philippule, impostore faede deceptam esse.*

³² Tamtéž, s. 67–68: *Et cum Illustris Heros [sc. Kašpar ze Žerotína] emolliendae meae indignationis gratia (vehementer enim tum ira non invidia, in me efferbuerat) diceret, te [sc. Fauchelius] putasse me [sc. Hájek] curationem deseruisse, fuit a me responsum: Nequaquam, adesse adhuc pharmaca pro quotidiano usu a me ordinata, neque te putare debuisse, sed certo rei veritatem cognoscere, & me alloqui. Hoc fuisset officium boni viri, hoc amici fidelis, hoc Medici legitimi. Non discessi a curatione mea, nec discedere mihi honeste licuisset: praesertim cum pater puellulae hinc discedens, per servos suos me rogare non desisteret, ne filiulae consilio & opera deesse vellem, in quemcunque eventum res, Deo gubernante, casura esset, quod ego studiose me facturum esse, sum pollicitus. Haec fuerunt verba istius colloqui: quae altius infixae animo meo haeserunt, haerentque; neque tibi e memoria excidisse existimo. Quid ergo tu nugaris pessime, impudenterque mentiri non erubescis: me intra duas pluresque septimanas nihil medicamentorum puellulae exhibuisse, meamque stationem reliquisse. Si aliquando Medici uno aut altero die in morbis chronicis intermittunt exhibitionem medicamentorum, non ideo ab illis hoc fit, quasi vadimonium curationis deserant: sed ut aliquid naturae dent; nec semper aegrum medicamentis divexent sed epicrasi utantur, hoc est paulatim malos humores pharmacis evacuent, bonos autem cibis convenientibus reponant.*

³³ Tamtéž, s. 74: *Nam nec morbus, neque Symptomata tam graviter & horrende invaluisent totumque corpusculum occupassent, nisi a vehementi, & deletorio aliquo pharmaco. Quasi vero tibi [sc. Fauchelius] circulatori operosum fuerit tuis artibus, quas a tuo Praeceptore, impostore summo, hausisti, sucum facere adstantibus, & puellulae. Quicquid, inquam,*

silných chemických léčiv pochází urážlivé označení *Pseudoparacelsista*, které Hájek umístil do nadpisu své *Actio medica* a které nyní opakuje ve variantě „hloupý a neotesaný Paracelsista“, který se nevyzná v iatrochemické terminologii.³⁴ Pražský lékař dospívá k hypotéze, že onou smrtící látkou mohly být *vulgares flores Antimonii* nebo *vitrificatum Antimonium*, v němž je obsažen arzenik.³⁵

Podívejme se však ještě na právní aspekty této polemiky. Tadeáš Hájek s posměchem uznává, že Fauchelius má lékařský diplom, který na své svatbě ukázal předním mužům království, i to, že má urozené předky, načež mu vytýká, že svou dychtivostí po počtách je pyšnější než páv.³⁶ Pokud je prý Fauchelius přesvědčen,

fuerit illud, quod praeuisti, eventus docuit, nocentissimum fuisse pharmacum. Testantur id ipsum virgines nobiles, & aliae ministrae. Illis ego non plus credam affirmantibus, quam tibi lingua & mente titubanti?

³⁴ Hájek svému protivníkovi vytýká nesprávné porozumění termínu *flores Antimonii fixi*; tamtéž, s. 77: *Quae ego de meis floribus Antimonii fixis, dixi, tu iis periisse Barunculam impudentissime mentiris. Age, dic Sycophanta: quando unquam illa, toto meae curationis tempore meis medicamentis, gravatam se fuisse, quaesta est? Sic autem tu contra meos flores fixos colligis, si, inquis, fuerunt fixi, in corpusculo resolvi non potuerunt, sed intra corpus delituerunt. His assuis mea verba aliunde accepta, & in alio sensu prolata: & scelerate meam sententiam pervertis: quasi ego ob exhibitos meos flores timuisses Barunculam extinctam iri. Atqui tu stolide & rudis Paracelsista ignoras quid in mineralibus & metallicis apud chymicos fixum vocetur...*

³⁵ Tamtéž, s. 78–79: *Forsan usus es tu [sc. Fauchelius] vulgaribus Antimonii floribus, quos circumferunt impostores similes tibi, affirmantes ad nonum usque Alembicum esse sublimatos: aut vitrificato Antimonio cui adhuc Arsenicus inest: qui & vomitum violentissimum, & ventrem ciere, totamque corporis oeconomiam conturbare, saepe etiam evertere solet. Aliquid ejus generis medicamentorum re exhibuisse puellulae quis id negaverit, qui tam horrenda symptomata, totos, 4 aut 5 dies subsecuta fuisse, usque ad extremum halitum, vidit? Apage sis ad malam crucem cum tuis illis pseudoarcanis, ut ita cures Illustrem nostrum Heroa, quomodo hanc Barunculam [sc. Alžběta ze Žerotína].*

³⁶ Tamtéž, s. 79: *De tua laurea Doctorali ita est, quod nec mihi tantum, sed nec aliis constitit, constatque, neque ego pro eo vel manum verterim. Sis Laureatus aut Larvatus, nobilis aut mobilis, perinde mihi es. Si es, ut te esse profiteris, non debebas irreperere in meam curationem; non debebas nefarie agere de me excludendo. Quod subdis te, in Tractatu Matrimoniali hic in Bohemia facto, Nobilibus XV. praesentibus, tuam Lauream Doctoralem, & ab utroque parente Nobilitate prognatum esse ostendisse; de eo hoc tempore non facio controversiam, & da utroque mihi nec compertum est, nec exploratum. Te ad tuas preces nuperrime adscriptum in hoc regnum, & aliis civitatibus adjunctum, scio: pro nobili, aut receptum, aut nobilem factum, nescio. Etiam si vero pro nobili aut agnitus, aut ab ordine equestri pro novo homine receptus fuisses: nisi in honoribus petendis nimis ambitiosus esses, itaque pavone superbior: nunquam in vestibulo tui istius inepti responsi, te ipsum nobilem nominasses.*

že mu Hájek křivdí, má se s tímto sporem obrátit jako k soudu na lékařské kolegium (*Collegium Medicum*), zejména na kolegium lékařů v Lovani, odkud má belgický doktor svůj diplom.³⁷

Oba muži, kteří se dovolávali přízně předáků Českého království, dobře věděli, že v Čechách žádné *Collegium Medicum* neexistuje a že před tehdejšími soudy by se jejich spor projednával bez respektu k léčebným pochybením, která si vzájemně vyčítali. Připomeňme si soudní procesy s malostranským očním lékařem Šubartem, který nemusel dokazovat správnost svého léčebného postupu, nýbrž hájil se tím, že neslibil vyléčení, nýbrž jen léčení, a také tím, že měl na svém kontě vyléčené pacienty. Zánik lékařské fakulty v Praze po husitských válkách znamenal, že ani Karlova univerzita nemohla být rozhodčí institucí, která by soudními prostředky eliminovala podvodnou lékařskou praxi.³⁸ Tadeáš Hájek nebyl, jak se někdy mylně uvádí, protomedikem Království českého, nýbrž snad jen zemským lékařem českého království (od roku 1593), a to bez jakékoli soudní pravomoci.³⁹

³⁷ Tamtéž, s. 85: *Quare non intenta mihi litem, sed ini, si ita placet, non subterfugiam, vel totius Collegii Medici, aut cujusvis alterius, iudicium: vel etiam, si ita lubet, tui collegii Lovaniensis, a quo te Leuream Doctoralem accepisse profiteris; quo merito, ignoro, & magnopere demiror; nisi forte e prece, precio, commiseratione, aut aliquo errore.*

³⁸ O počátcích tzv. forenzní medicíny lze uvažovat až po zřízení Karlo-Ferdinandovy univerzity v pobělohorském období, srov. J. Němec, „Forensic Medicine at the Medical School of the University of Prague“, in: M. Rechcigl (ed.), *Czechoslovakia Past and Present, Vol. II. Essays on the Arts and Sciences*, Mouton: The Hague – Paris 1968, s. 1609–1631.

³⁹ Tvzení, že na zemském sněmu roku 1571 byl Tadeáš Hájek jmenován *protomedikem* Království českého, zavedl do české historiografie František Palacký, „O pranostikách a kalendářích českých zvláště v 16. století“, *Časopis Společnosti vlasteneckého muzea v Čechách* 3, 1829, sv. 1, s. 50. O tom, že byl roku 1593 jmenován *zemským lékařem* s ročním platem 400 tolarů, píše Ladislav Niklíček, „Hájek jako lékař a protomedik Království českého“, in: J. Bouška (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600)*, Univerzita Karlova: Praha 1976, s. 27, s odkazem na František Dvorský, „Tadeáš Hájek z Hájku“, *Časopis Českého Museum* 1891, s. 232. J. Smolka, „Postavení Tadeáše Hájky“, s. 30, pozn. 123, jmenování *zemským lékařem*, které nedohledal v písemných pramenech, zpochybňuje. Podle L. Niklíčka (s. 27) byl Tadeáš koncem 16. století jediným zemským lékařem v Praze a až 14. 1. 1600 přijaly české zemské stavy sněmovní usnesení, že počet zemských lékařů v pražských městech má být zvýšen na tři. Jelikož roku 1600 propukl v Čechách mor, jehož oběti se 1. září 1600 stal i Tadeáš Hájek, lze jmenování zemských lékařů klást do souvislosti s protimorovými hygienickými opatřeními. Pokud byl Hájek jmenován *protomedikem*, šlo podle Niklíčka o ryze čestný titul spojený s uznáním zásluh, nikoli o funkci v neexistující „státní“ zdravotní správě.

Skutečně fungujícím úřadem protomedikátu byl v té době pouze *El Tribunal del Real Protomedicato* založený roku 1477 katolickými veličenstvy Ferdinandem Aragonským a Isabelou Kastilskou. Do jeho kompetence, která se rozpínala nad všemi španělskými teritorii, náleželo „prověřovat a udělovat licence všem léčícím osobám v této říši, lékařům, chirurgům i lékárníkům. Účelem protomedikátu bylo zajišťovat kvalitu lékařské péče a vymýtit nebezpečné a neškolené léčitele.“⁴⁰ Absence protomedikátu ve střední Evropě znamenala, že prosazení regulace lékařských profesí musí vzejít buď z iniciativy zemských stavů Českého království, nebo jako nápodoba nově zřízeného *Collegium medicum* v Norimberku. Byl snad toto důvod, proč pražský lékař nechal svoji *Actio medica*, spolu s Faucheliovým *Responsum* a svým dodatkem *Antifaunchelius*, vytisknout v hornofalckém Ambergu, na půl cesty mezi Norimberkem a hranicemi Čech? To již asi nezjistíme, nicméně jihoněmecké městské prostředí mohlo Tadeášovi sloužit jako vzor legálně uspořádaného *medical marketplace*. Toto prostředí totiž následovalo italská města, v nichž lékařská kolegia fungovala od 13. a 14. století, např. Bologna, Padova, Neapol, Florencie, Verona, Milán, Janov atd.,⁴¹ a tak bylo roku 1582 v Augsburgu založeno první *Collegium medicum* na německém území Svaté říše římské, po němž rychle následovalo *Collegium medicum* v Ulmu.⁴² Jak upozorňuje H. Saunders Murphy, tato vlna nařízení pokračovala do dalších německých měst (Freiburg, Nördlingen, Passau, Worms, Köln, Hamburg) a „lékaři v Norimberku se účastnili hnutí, které zahrnovalo celou plochu Svaté říše římské, hnutí, které tiskem publikující lékaři nazývali ‚reformací‘ medicíny“.⁴³ Hájkem v Praze tak toužebně vyhlášená regulace lékařské praxe vedla v Norimberku de facto k umístění graduovaných lékařů na vrchol medicínské hierarchie. Pouze lékařům byl umožněn vstup do *Collegium medicum*, jehož členové pak získávali právo rozhodovat, kteří cizí lékaři mohou v Norimberku vykonávat praxi, které léky se mohou přijímat do městské lékárny, kterým osobám je dovoleno operovat, amputovat a pouštět

⁴⁰ Základní práci o protomedikátu ve španělské říši představuje J. T. Lanning, *The Royal Protomedicato in the Spanish Empire*, Duke University Press: Durham, N. C. 1985; citát převzat ze studie W. Eamon, „The Charlatan’s Trial: An Italian Surgeon in the Court of King Philip II, 1576–1577“, *Cronos. Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia*, 2005, vol. 8, s. 16; srov. též, *The Professor of Secrets. Mystery, medicine and Alchemy in Renaissance Italy*, National Geographic: Washington 2010, s. 284.

⁴¹ Srov. pozn. 16. Podrobnou studii legitimacy vztahu lékař – pacient severoitalské městské komuny představuje G. Pomata, *Contracting a Cure. Patients, Healers, and the Law in Early Modern Bologna*, Johns Hopkins University Press: Baltimore 1998.

⁴² H. Saunders Murphy, *Reforming Medicine* (pozn. 43), s. 240.

⁴³ Tamtéž, s. 3.

žilou norimberským pacientům. Od zřízení kolegia roku 1592 měli akademicky vzdělání lékaři v Norimberku zajištěno živobytí a ochranu před konkurencí léčitelů mimo kolegium. Ostatní legitimní praktikové (zejm. ranhojiči) neměli takové postavení, výkon praxe neschválený kolegiem byl ve městě a na jeho panství zakázán.⁴⁴ Hájkova *Actio medica* a *Antifanchelius* jsou tak nejen důkazem zápasu o prestiž a stavovskou čest akademicky vzdělaných lékařů, ale i dokladem Hájkovy osamělosti při pokusech o reformu lékařské praxe podobnou té norimberské. Zatímco v rudolfínské Praze byl intelektuální kvas v oblasti přírodních věd zcela logicky doprovázen defraudacemi a podvody, které téměř nikdy nikdo soudně nestíhal, Norimberk se vzdělaným lékařům jevil jako země zaslíbená.⁴⁵

Hájkův spor s dr. Faucheliem zřejmě vyzněl do ztracena, tj. nedošlo k tomu, aby na něj stavovští předáci Českého království nebo panovník jakkoli efektivně reagovali. Z hlediska pražského lékaře šlo o poměrně pracný pokus o nápravu na dvou úrovních: o obranu osobní prestiže a prosazení regulace lékařské praxe v Praze, případně i v ostatních městech království. Kýžená regulace byla ovšem podmíněna dostatečným počtem akademicky vzdělaných lékařů v Čechách. Zde se však podmínky pro založení takové korporace vytvářely až po obnovení lékařské fakulty na pobělohorské univerzitě a po skončení třicetileté války. Z našeho pohledu zpět do Hájkových časů je zřejmé, že pražský lékař svými postuláty na regulaci v Čechách předběhl svou dobu. Rok 1596 je posledním rokem, kdy mu tiskem vycházejí jeho díla (vedle *Actio Medica* i další edice překladu Matthioliho herbáře). Ještě v březnu roku 1600 Tadeáš Hájek navštěvuje svého přítele Tychona Brahe v Benátkách nad Jizerou,⁴⁶ ale 1. září, snad v důsledku moru, umírá a s ním i jeho návrhy na reformu medicínské praxe v Čechách.

⁴⁴ Tamtéž, s. 255.

⁴⁵ K tomuto intelektuálnímu kvasu v přírodních vědách řadím mj. astrologii a alchymii, tedy disciplíny, na nichž se učení lékaři také podíleli. Problém podvodu v alchymii je v syntetických pracích o této disciplíně opakovaně tematizován jako investice či podnik, domluvený mezi alchymistou a jeho mecenášem, srov. T. E. Nummedal, *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, University of Chicago Press: Chicago 2007; pro české prostředí jsou ilustrativní případy alchymistů Claudia Syra a Christoph a Hirschenbergu, pracující pro Viléma z Rožmberka, které popsali I. Purš – V. Karpenko, „Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích“, in: titíž (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Artefactum, nakladatelství Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i.: Praha 2011, s. 64–65, 70–74.

⁴⁶ *Tychonis Brahe Dani Opera omnia*, ed. I. L. E. Dreyer, Vol. VIII, Libraria Gylndendaliana: Hauniae 1925, s. 289.

Consilia jako prostor polemiky a prezentace nových konceptů u Jana Marka Marciho

Předchozí případ lékařského sporu ukazuje, jak tato polemika vstoupila do literatury 16. století pod poněkud nezvyklým názvem: *actio* (žaloba), čímž chtěl Hájek poukázat na možnost vést proti nekalé konkurenci řádných lékařů soudní proces. Žánry lékařské literatury se k právnímu pojmosloví vztahují také termínem *consilium* (rada, porada), přičemž za tvůrce lékařských konsilií je považován Taddeo Alderotti (+1313), vyučující medicínu na univerzitě v Bologni, kde již ve 13. století dominovala starší, proslulá právnická fakulta.⁴⁷ Souvislosti lékařských literárních žánrů však někdy nemusí být výpůjčkou z jiného oboru a mohou být podmíněny výukovými metodami akademické medicíny. Na italských lékařských fakultách, zejména v Padově, se v raném novověku rozvíjel poměrně inovativní výukový formát, takzvaná *collegia*. Tehdy se na fakultě shromáždilo více profesorů a před svými studenty diskutovalo o konkrétním případě onemocnění. Buď na základě vyprávění příběhu, nebo podle písemné zprávy byl případ vyličen a profesori pak jeden po druhém vyjadřovali na nemoc svůj názor. Předváděli tak myšlenkové postupy a terminologické finesy akademické medicíny studentům, kteří dychtivě očekávali konečné vyřešení případu včetně návrhu terapie. *Collegia* vycházela nejen z tradice univerzitních disputací, ale také z potýkání více lékařských názorů u lůžka pacienta, tedy z konzultací (*consultationes*). Není pak divu, že ve svazcích sebraných porad (*consilia*) nacházíme i texty označené *collegia* a *consultationes*.⁴⁸ Přetrvávající nevyhraněnost žánru lékařské literatury v raném novověku umožňovala, aby lékaři vnášeli prvky sporu i do primárně nepolemických písemností a aby do nich vkládali i teoretické koncepty a empirické postřehy, které náležely spíše do traktátů.

Zřejmě takto přistupoval Jan Marek Marci z Kronlandu (1595–1667)⁴⁹ ke psaní tzv. konsilií – písemných rad lékaře, který byl svým kolegou požádán

⁴⁷ Bohdana Divišová, *Francouzská nemoc v radách lékařů 16. století. Vznik a vývoj konsiliární literatury na příkladech francouzských, italských a německých představitelů medicíny*, Praha 2018, s. 16–17.

⁴⁸ M. Stolberg, *Gelehrte Medizin*, s. 60–61.

⁴⁹ Jan Marek Marci jako nejvýznamnější bohemikální učenec, lékař a fyzik 17. století je dlouhodobě v centru badatelského zájmu. Nejpodrobnější monografii tohoto vědce představuje Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu, zapomenutý zakladatel fyziologie a medicíny*, Veda: Bratislava 1989. Poslední souhrnný pohled na jeho život a dílo nabídl sborník P. Svobodný (ed.), *Joannes Marcus Marci. A Seventeenth-Century Bohemian Polymath*, Karolinum: Praha 1998 (obsahově podobný sborník vyšel též v české verzi: I. Čornejová (ed.), *Jan Marek Marci: 1595–1667: život, dílo, doba*,

o pomoc při řešení případu.⁵⁰ Tři jeho konsilia byla spolu s Traktátem o přirozenosti moči Jakubem Janem Václavem Dobřenským (1623–1697) přiřazena k Markově nedokončenému spisu *Liturgia mentis* a vydána po jeho smrti v Řezně roku 1678. *Liturgia mentis* je sice částečně věnována kritice galénovské humorální teorie, ale klíčových deset kapitol je věnováno fyziologii smyslových orgánů, psychologii vnímání, paměti a tvorbě představ.⁵¹ Zdeněk Servít toto dílo vyzdvihl z hlediska Markova progresivního přístupu k epilepsii, kterou autor definoval jako nosologickou jednotku, odmítl galénovský výklad patogeneze záchvatu a vyloučil rozšířenou démonologickou interpretaci epilepsie.⁵²

Ze tří Marciho konsilií, která jeho žák Dobřenský připojil k nedopsané *Liturgia mentis*, je jediným pravým konsiliem, jež plně odpovídá paradigmatu *casus* (popis případu) – *regimen* (návod na životosprávu) – *cura* (léčba), pouze druhé, nejkratší konsilium o pouhých čtyřech tiskových stranách. S hlavním dílem ho propojuje originální promyšlení funkcí mozku (zapamatování a rozpomínání), které je v konsiliu navázáno na pacientovo zpomalení myšlení. Třetí konsilium je sice delší (14 stran), nebylo však dokončeno a pasáž věnovaná případu přechází v rozbor temperamentu, k tématu trávení a důležitosti tepla. Nejdelší a nejzajímavější je první konsilium, které přesně odpovídá rčení *quot capita – tot sententiae*.

U nejmenované osoby je konstatováno oslabení paměti, úbytek svalstva, katar, chladnost některých částí těla a impotence (*impotentia coeundi*) spojená s poruchou erektce. Jan Marek Marci pak postupně probírá názory na příčinu této posledně zmíněné nemoci: začíná skupinou lékařů, pak uvádí konsilium autora „D. N. N.“ napsané chebskému lékaři Hoerragovi, třetí je odlišný názor téhož „D. N. N.“, čtvrtý názor doktora (Johanna Stephana) Strobelbergera (asi 1592–1630),

Rosa: Lanškroun 1995); poté vyšlo několik studií z pera Josefa Smolky, z nichž poslední byla vydána po smrti tohoto badatele: J. Smolka, „Fyzika v českých zemích mezi vědeckou revolucí a počátky osvícenství (1620–1750)“, *Dějiny věd a techniky* 53, 2020, č. 1–2, s. 61–81.

⁵⁰ Bohdana Buršíková, *Konsilia Jana Marka Marci z Kronlandu* [citováno dále jako B. Buršíková, *Konsilia*], diplomová práce obhájená na FF UK Praha roku 1998, s. 11. Autorka na toto téma publikovala také souhrnnou studii, táž, „Konsiliární literatura a Jan Marek Marci z Kronlandu“, *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 39, 2000, č. 1–2, s. 51–63. Tato studie však neposkytuje analýzu prvního konsilia, proto ji zde nechávám stranou a pracuji s diplomovou prací. Autorka se žánrem lékařských konsilií naposledy obsáhle zabývala ve výše citované knize B. Divišová, *Francouzská nemoc v radách lékařů 16. století*.

⁵¹ Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu*, s. 181.

⁵² Tamtéž, s. 189.

pátý Václava Hülligera.⁵³ Pak přicházejí kritiky lékařů Stroperia a Royi⁵⁴ vůči čtvrtému názoru, na což Strobelberger Stroperiovi odpovídá, tatáž dvojice pak kritizuje Hülligera, načež se kritiky ujímá sám Jan Marek Marci.⁵⁵ Postupuje od prvního k poslednímu názoru, z nichž je nejvíce nakloněn Hülligerovu mínění. Jako příčina neplodnosti je v prvním případě uvedena chladná nerovnováha přirozenosti, nekvalitní a chladné semeno s nedostatkem tepla a pneumatu.⁵⁶ Druhé mínění vidí příčinu choroby v nedostatku „ovzdušňujících“ pneumat a opět v chladné nerovnováze, která je spojena se zatarasením okruží a sleziny. Také třetí mínění hledá problém v dopravě pneumat na dotyčné choulostivé místo, která „nejsou dopravována kvůli nějaké lehké obstrukci nebo duševní činnosti, kterou je vznešený pacient zaneprázdnován“. Jan Marek Marci zde přisvědčil tvrzení, že „stažení pneumat je toho druhu, že vzniká z představení si očekávané impotence, čímž je zapříčiněna sklíčenost. Tehdy jsou jedna pneumat zadržována v hlavě

⁵³ B. Buršíková, *Konsilia*, s. 80; Václav Hülliger (Hülliger) byl známým karlovarským lékařem a autorem spisu *Hydriatria Carolina*, stručně o něm A. L. Stöhr, *Kaiser Karlsbad und dieses weit berühmten Gesundheitsortes Denkwürdigkeiten: für Kurgäste, Nichtkurgäste und Karlsbader selbst*, Johanna Franieck: Karlsbad 1812, s. 356.

⁵⁴ B. Buršíková, *Konsilia*, s. 79; Karel Beránek, „Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze (1623–1638)“, *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 4, 1963, č. 1, s. 101–103, pozn. 390.

⁵⁵ Kromě výše zmíněných lékařů jsou v konsiliu uvedeni ještě lékař (Vilém) Rechperger (z Eggenburgu) a blíže neurčený Scaliger (zde mohlo jít o Julia Caesara Scaligera nebo o jeho syna Josepha Justa Scaligera); srov. B. Buršíková, *Konsilia*, s. 81–82.

⁵⁶ Autor zde čtenáře odkazuje na pojmy tzv. humorální patologie, která vychází z rovnováhy čtyř tělních šťáv a čtyř základních kvalit. Claudios Galénos, navazující na Hippokratovu humorální teorii a uznávající Platónovu trojdílnou duši, založil svou fyziologii na trojdílném schématu odpovídajícím třem stupňům duše. Nervy a mozek podle Galéna obsahují nejvyšší tzv. psychické pneuma (*pneuma psychikon, spiritus animalis*), z tepenné krve a od srdce pochází oživující pneuma (*pneuma zotikon, spiritus vitalis*). Zdrojem žilní krve byly pro Galéna játra, k nimž jeho následovníci doplnili třetí pneuma (*pneuma fysikon, spiritus naturalis*), které Galén zmiňuje spíše výjimečně. Do tohoto systému ještě náleží čtyři schopnosti, které jsou vlity do čtyř tělních tekutin: schopnost přitažlivá, digestivní, zadržující a vypuzující. K tématu pneumat a Galénovy fyziologie existuje nesčetná literatura, z novějších studií srov. E. Engelhardt, „Cerebral localization of the mind and higher functions: The beginnings“, *Dementia & Neuropsychology* 12, 2018, č. 3, s. 321–325; v kontextu antické medicíny a Galénova díla D. C. Lindberg, *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450*, University of Chicago Press: Chicago – London 2007 (2. vyd.), s. 125–126.

a druhá stahována k srdci.“ Autor zde také připomíná, jaká léčba již byla pacientovi nasazena: nakonec byl poslán do Karlových Varů, kde měl kromě koupelí i pít léčivou vodu, použít ji „na šíji a k ochlazení jiných částí (těla), z nichž měl některé i naříznout kvůli uvolnění obstrukce. Konečně pitím kyselek zmírnit horkost v lázních zmenšenou.“ Ke Strobelbergerově čtvrtému mínění, které pokládá za příčinu nemoci substanci porózní pohlavního údu, z níž pneuma snadno uniká a neumožňuje erekci, je Jan Marek Marci skeptický. Páté, Hülligerovo mínění naopak hájí proti námitkám ostatních učenců. Svě úvahy spojuje s kritikou galénovsky orientovaných lékařů, které napadá také v následujícím Traktátu o přirozenosti moči.⁵⁷ V prvním konsiliu jim vytýká, že se příliš soustředí na smyslově vnímané příčiny, zatímco jim schází hlubší promýšlení problému. „Avšak galénovští lékaři jsou tak jati smysly, že kvůli nim zanedbávají zraky mysli. To, že se jim vždy nenaskytají smyslově zachytitelné příčiny nemocí, vyplývá z toho, že vše posuzují podle kvalit živlů, které jsou všude, a třebaže jsou výsledky nejisté, přece neuznávají jiné působící příčiny pro vše než čtyři jednoduché kvality.“⁵⁸

Během obrany Hülligerovy domněnky, která tuší psychické příčiny špatné erektce, se Jan Marek Marci vrací ke svému nejmenovanému dílu, kde filosoficky i opticky popsal mozkové zpracování smyslových vjemů. Jedná se zřejmě o odkaz na *Liturgia mentis* či na dílo *Idearum operatricium idea*. Jan Marek Marci ve svém vysvětlení poškozené erektce vychází z pojmu smyslové žádostivosti: „Vždyť ona rozkoš zpočátku souvisí s dotykem a naplňuje se v smyslové žádostivosti. Je to totiž jakýsi požitek ze slasti toho okamžiku, zpřítomněného představivosti. Toto vše má ovšem souvislost se schopností duševní, nikoli životní (...) Žádostivost je ovšem věcí duševní a – jak bylo dokázáno jinde – jediné duši uznává za svůj subjekt.“⁵⁹ Markovo zásadní vyjádření k příčině choroby je tedy spojeno s představivostí a souvisí s bezděčnou, tedy nezáměrnou erektcí. „To, že se objevuje, aniž chceme, připisují tomu, že ačkoli jsou ony pohyby neúmyslné, přece jsou chtěné a prostřednictvím žádostivosti se dějí hybnou mocí. Té se skrze představivost zjeví ono rozpoložení, které lechtá a vybízí úd k pohybu, a též ona libost, jež po pohybu následuje (...) To, že ony nespořádané pohyby někdy těžko krotíme, se děje proto, že podporujeme představivost, kterou je ona příjemnost vyvolávána, a po té nevyhnutelně následuje roztoužení. Jestliže odvedeme mysl jinam, brzy i ona divokost utichne, protože se představa rozplyne. A tak muži pobožní

⁵⁷ *Tractatus de urinae natura* [přívazek k Dobřenského vydání Marciho spisu *Liturgia mentis* (Řezno 1678)], s. 76–77 (zde je příležitostí k polemice téma slanosti a soli).

⁵⁸ B. Buršíková, *Konsilia*, Přílohy, s. 10

⁵⁹ Tamtéž, s. 17.

a ponoření do studií jsou nejčastěji prosti těchto hnutí. Protože je mysl upřena jinam, nedbá o smyslné představy, ačkoli stav údu je vábí.“⁶⁰

Český Hippokratés, jak jej Dobřenský označuje, na tomto místě spojil vědecké pozorování s řešením problému impotence a zároveň propojil své první polemicky laděné konsilium s traktátem *Liturgia mentis*, který konsiliím předchází. To však nemuselo být cílem autora, ale možná až záměrem editora Dobřenského, který si strukturu editovaných Markových spisů dobře promyslel a avizuje ji už v úvodu. Pozoruhodné ovšem je, že psychologický pohled na špatnou mužskou erekci pražského lékaře se dostal do povědomí zahraničních učenců druhé půle 17. století. Hojně diskutovaným tématem byla otázka, zda mužskou impotenci může způsobit magický zásah zvnějšku, ať už skrze moc démonů nebo očarování od čarodějnice. Tato osoba, hodlající uškodit, podle některých lékařů pouhou silou své představivosti dokáže některému muži zablokovat erekci a tak i možnost plození. Tento názor vedle Francise Bacona a Jana Baptisty van Helmonta sdílel i Jan Marek Marci, který ostatně Helmontovy názory důkladně znal. Tuto trojici autorit použil i Jean-Jacques Manget (1652–1742) ve druhém svazku svého monumentálního díla *Bibliotheca medico practica sive rerum medicarum thesaurus cumulatissimus* (1695).⁶¹ To ukazuje, že Markovy názory na psychologické děje pronikly do západoevropského lékařského milieu již nedlouho po vydání *Liturgie mentis*. Na ideovou propojenost prvního konsilia a Markova hlavního psychologického díla upozornila již Bohdana Buršíková. Autorka zmiňuje teorii vnímání, vstupujícího ve formě zrkových obrazů (*species*) skrze paprsky do oka a do trojkomorového mozku. Gregor Reisch (asi 1467–1525) i Jan Marek Marci předpokládají mezi mozkovými komorami jakéhosi strážce či stavidlo, které kontroluje a případně blokuje průchod nežádoucích obrazů do prostoru vyhrazeného myšlení. Jan Marek Marci předpokládá tohoto strážce, zvaného červ (*vermis*), mezi 3. a 4. komorou a jeho blokace škodlivé aury je prý nepřímo zodpovědná za epileptický záchvat.⁶² Vyjadřuje se také k embryogenezi, kde podle Z. Servita odporuje Aristotelovu i Harveyovu mínění, že se muž na plození přímo

⁶⁰ Tamtéž, s. 18.

⁶¹ J.-J. Manget, *Bibliotheca medico practica sive rerum medicarum thesaurus cumulatissimus*, sumptibus Joan. Ant. Chouët et David Ritter: Genevae 1695, s. 1076, 2. sloupec... *aut si non praecise ad daemonem referendum sit (quod non temere faciendum in rebus naturalibus, quippe quae Deo potius acceptae ferendae) forsitan a sola imaginatione ligantis, seu ejus qui hanc vexationem facit, sita est: quo non tantum inclinatur Verulamius in Sylva sylvarum, sed praeterea etiam Helmont & Marcus Marci in scriptis. Qui omnes, uti hoc fascinum, ita & reliquos affectus ab incantatione Sagae vel Incantatoris tribuunt.*

⁶² B. Buršíková, *Konsilia*, s. 88–89.

a materiálně nepodílí. Jan Marek Marci naopak hovoří o semeni ženy i muže.⁶³ Nelze však souhlasit se Servítovým názorem, že Jan Marek Marci byl rozhodným odpůrcem galénismu ve všech jeho teoretických základech. Ve druhém Markově konsiliu, v závěrečném oddílu věnovaném léčbě, totiž autor s teorií čtyř tekutin suverénně pracuje.⁶⁴ V prvním konsiliu zase běžně píše o pneumatech jako zažitém medicínském konceptu. Český učenec zřejmě nechtěl rozbíjet takové ideje, které mu vyhovovaly ve výkladu zkoumaných chorob.

Významnou okolností, která snad ovlivnila (ne)publikování trojice konsilií za Markova života, mohou být osobní vztahy mezi lékaři jmenovanými v prvním konsiliu. Dobře známou dvojicí lékařů, kteří se přeli o příčiny impotence v prvním konsiliu, byli Franzisco Roia (Roya) ab Aquista Pace, pocházející z Verony, a Justus Stroperius z Meersfeldu. Oba působili v Čechách na pražské univerzitě a oba roku 1628 vydali dobrozdání doporučující Jana Marka pro funkci zemského lékaře v Čechách.⁶⁵ Bohdana Buršíková podle zmínek o lékařích datuje vznik prvního konsilia mezi léta 1626–1635, přičemž vychází z přesvědčení, že by Jan Marek Marci nechtěl někdy až kousavě kritizovat své bývalé vyučující (od roku 1623), kdyby to mohlo ohrozit jeho kariéru. Jelikož se stal řádným profesorem kolem roku 1630, je snad možné zpřesnit tuto dataci na období 1628–1635.⁶⁶ O Markově opatrnosti však svědčí to, že konsilium zůstalo v lékařově pracovním asi až do jeho smrti a o jeho vydání zřejmě rozhodl až Dobřenský. Ani další dvě konsilia neobsahují kritiku směřovanou *ad personam*, kterou nacházíme v polemických spisech dříve zmíněných lékařů, zejména Tadeáše Hájka.

* * *

Téma písemně zachycených lékařských polemik a sporů nelze vyčerpat jediným (byť rozsáhlým) článkem a z několika kazuistik nelze sestavit spolehlivou typologii takových kontroverzí. V současné době máme jen velice omezenou heuristickou bázi, na které by šlo stavět zásadní generalizace. Nové poznatky budou do vědeckého

⁶³ Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu*, s. 152.

⁶⁴ B. Buršíková, *Konsilia*, s. 123–124.

⁶⁵ Tamtéž, s. 79–80. Není vyloučeno, že pro Markovo jmenování zemským lékařem byla klíčová i přímluva Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. K lékařově vztahu k rodině Lobkoviců srov. Petr Kopečka, „Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic ve dvacátých a třicátých letech 17. století“, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku* (Opera historica 7), Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích: České Budějovice 1999, s. 487.

⁶⁶ B. Buršíková, *Konsilia*, tamtéž; Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu*, s. 32.

diskurzu vstupovat spolu s publikováním lékařské korespondence, jak ji přináší rostoucí elektronická databáze *Frühneuzeitliche Ärztebriefe des deutschsprachigen Raums (1500–1700)*.⁶⁷ Také katalogizace knižních souborů a archivních fondů ještě může poskytnout neznámé materiály polemického ražení. Již nyní však lze postřehnout, jaké strategie účastníci sporů volili a jak fungovaly jejich komunikační metody. V posledním uvedeném případě, u Jana Marka Marciho, jsme viděli, že otevřená polemika byla riskantním podnikem, zvláště kdyby se dotkla jeho někdejších učitelů. Když už se akademici do polemiky pustili, bylo pro ně důležité zajistit si vlivné a početné stoupence svého názoru, kteří byli ochotni se ujmout pera (*Gesner contra Matthioli*). V případě polemiky o léčebné praxi se obě strany často domáhaly svědectví světských autorit, napadaly vzdělání a kompetence protivníka, využívaly jeho slabých míst (odjezd od pacientky v případě Tadeáše Hájka). Z antiky byla přebírána lékařská *topoi* týkající se neučených praktiků, kteří léčí bez znalostí příčin nemoci a přírody vůbec a jde jim jen o neoprávněný zisk. Útoky na morální integritu oponenta jsou samozřejmě často účelové a ve svých důsledcích popírají kolegiálnítu, která byla v lékařské etiketě deklarována. Kýženým cílem takového „souboje slov“ bylo srazit protivníka na úroveň neučeného léčitele (*empiricus*) či léčícího podvodníka (*pseudoparacelsista* apod.), tedy oslabit jeho lékařskou autoritu a teoreticky jej vyloučit z *res publica litteraria*. V přístupu akademiků k negraduovaným léčitelům již neplatila ani formální pravidla slušnosti; své konkurenty na lékařském trhu vnímali graduovaní lékaři téměř jako heretiky, proti nimž je jakákoli pomluva dobrá. Volání po ještě silnější regulaci medicínského trhu v zásadě vedlo k omezování experimentálního či zkušenostního přístupu v terapii, čímž se v konečném důsledku obracelo proti vývoji lékařské vědy. Vždyť k mnohým významným objevům v medicíně došlo nahodile, díky zvědavosti a odvaze talentovaných individualit v jejich volném čase. Ale pro mnohé badatele z řad lékařů nemělo být úplnější vědění odkrýváno cestou vpřed. Tradice zavazovala, a také proto byl hippokratovsko-galénovský systém v raném novověku tak odolný. Jak správně připomíná Karel Černý, „raně novověká medicína nebyla metodicky kompatibilní s moderní biomedicínou. Dnes slouží minulost spíše jako třešnička na dortu, vědění je ukryto v budoucnosti. Badatelé 16. a 17. století však žili stále ještě ve věku, kde podstatná část (ne-li všechno) vědění byla skryta v minulosti v okamžiku stvoření světa.“ Spory mezi raně novověkými lékaři, jejichž léčebné schopnosti byly silně omezené, jasně ukazují sociální charakter medicíny této doby. „V prostředí, kde různé přístupy nepřinášely jednoznačný terapeutický úspěch, byla značná část výkonu té

⁶⁷ <https://www.medizingeschichte.uni-wuerzburg.de/akademie/index.html> (navštíveno 15. 12. 2020).

či oné teorie dána nikoliv objektivně měřitelnými parametry, ale schopností sebepropagace.“⁶⁸

Summary

The study deals with the literary and medical activity of two leading personalities of Czech medicine in the early modern period, Tadeáš Hájek of Hájek and Jan Marek Marci of Kronland. The starting point of the analysis are published texts, which in the first case have completely explicit, in the second only latent polemical potential. In 1594, Tadeáš Hájek undertook the treatment of six-year-old Alžběta, the daughter of Kašpar Melichar from Žerotín, but this treatment was taken over by a Belgian physician of noble origin, Filip Fauchelius, who, according to Hájek, caused the patient's death with his medication. In the writings *Actio medica* and also *Antifanchelius...contra Philippi Fanchelii Responsum* (which is a response to Fauchelius' *Responsum ad exegesis...*), the Czech doctor described and critically evaluated the activities of his competitor, whom he characterized as a non-collegial healer, lacking a proper license to practice (i.e. medical diploma), and for a false believer in Paracelsism, at whose address he does not spare rhetorically elaborate invectives. In addition to defending his medical procedures and his own prestige, Hájek is trying to enforce the regulation of medical practice in Prague, and eventually in other cities of the Bohemian kingdom. The study therefore elaborates the topic of regulation of medical practice in more detail, especially in relation to foreign models of good practice that Tadeáš Hájek could have had before his eyes.

Jan Mark Marci's trilogy of medical consilia was published only after the author's death and was attached to his treatise *Liturgia mentis*, devoted to the physiology of the sense organs, the psychology of perception, memory and imagination. Although these texts have a polemical charge, Jan Marek Marci also used them to explain his theoretical concepts and empirical observations, specifically for a psychological view of erectile dysfunction. The first, most extensive consilium looks for the cause of memory loss, muscle wasting, catarrh, coldness of some parts of the body and impotence associated with erectile dysfunction. Jan Marek lets a group of doctors speak here, then introduces the council of the author "D. N.N." written to the Cheb doctor Hoerrag, the third is a different opinion of the same "D. N.N.", the fourth is the opinion of Dr. Strolbelberger, the fifth is that

⁶⁸ K. Černý, *Mor 1480–1730*, s. 107–108.

of Dr. Václav Hülliger. The last critical word is reserved by the author himself. Marci unacknowledgedly connects the interpretation of this particular case with his theory of perception, of visual images (species), which through the rays enter the eye and the three-chambered brain, where images are filtered. The reason why the consilia was not published during Marcy's lifetime may have been due to the caution of the author. Jan Marek Marci probably did not want to criticize his former teachers from the Faculty of Medicine, if it could jeopardize his career as a regional doctor and a full professor at the Faculty of Medicine of the University of Prague.

Correspondence

Mgr. Zdeněk Žalud, Ph.D.

Husitské muzeum v Táboře

náměstí Mikuláše z Husi 44

390 01 Tábor

zalud@husitskemuzeum.cz